

RYTTARTORPET I URSVIK

EN ARKEOLOGISK BERÄTTELSE OM KRIG, KÄRLEK,
FATTIGDOM OCH DÖD FÖR 300 ÅR SEDAN

AV JOHAN RUNER

Denna publikation vänder sig i första hand till lärare och elever vid mellanstadiet. Givetvis hoppas vi att även andra finner innehållet intressant. Publikationen är fri att sprida och mångfaldigas för icke kommersiellt bruk, under förutsättning att källhänvisning anges. Fotografier och illustrationer får ej kopieras och spridas separat, utan koppling till publikationens övriga innehåll, utan medgivande från Uppdrag arkeologi i Sverige AB.

Om du vill veta mer om vad som hittades vid den arkeologiska undersökningen, kan du också läsa vår vetenskapliga rapport. Den finns att ladda ner utan kostnad från Riksantikvarieämbetets öppna digitala register över kulturhistoriska lämningar - *Fornsök*.

Creative Commons erkännande Publik licens 4.0, undantaget Lantmäteriets kartmaterial.

Omslagsbild: bild från fältarbetet.

Foto: Richard Grönwall.

Producerad av Uppdrag arkeologi i Sverige AB för Stockholms läns museum och på uppdrag av Länsstyrelsen Stockholm.

Stockholm 2019.

Torpet i Ursvik – en berättelse om krig, kärlek, fattigdom och död

För över trehundra år sedan, i slutet av 1600-talet, byggdes i Ursvik strax norr om Stockholm en torpstuga för en soldat i den svenska armén. I mitten av 1700-talet revs huset men ett nytt byggdes då strax bredvid. Husen är sedan länge rivna och försvunna, men under hösten 2017 undersöktes platsen av arkeologer. Nedan berättar arkeolog Johan Runer, som ansvarade för undersökningen, om torpets historia och om de fynd som hittades.

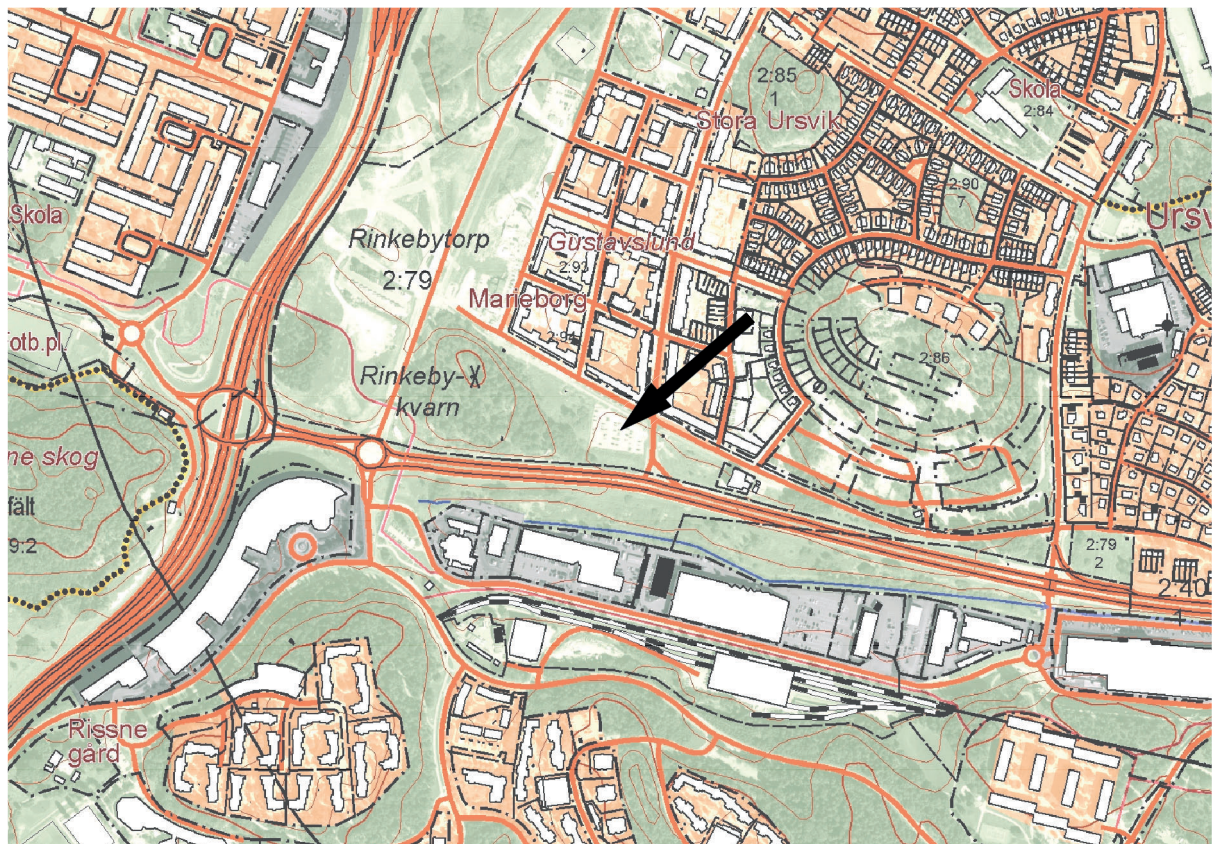
Vad var ett torp?

Ett torp var förr i tiden en liten gård och de som bodde där kallades för torpare. Torparen ägde inte själv sin gård utan fick arbeta för en bonde eller en adelsperson för att få bo där. Torparlivet var ofta fattigt, hårt och slitsamt. För bara 150 år sedan fanns det fortfa-

rande omkring 100 000 (hundra tusen) sådana torp med tillhörande torparfamiljer i Sverige. För ungefär 75 år sedan förbjöds det att på det här sättet kräva att någon skulle arbeta för att få bo i ett torp. Idag tänker nog de flesta mest på fina sommarhus på landet när de hör talas om torp.

De hus som hörde till torpen var små och kallades för torpstugor. Till torpet hörde också oftast en liten åker och lite betesmark. Torparfamiljen kunde där, när de inte var tvungna att arbeta för ägaren, odla sin egen säd och ha några djur, till exempel en kossa, några höns och en get.

I området kring Spånga kyrka fanns det förr många torp. Ett särskild slags torp var soldattorpen, där soldater och deras familjer fick bo. Det fanns också olika sorters soldattorp. En sort kallades för båtsmanstorp, och då var det en soldat i flottan som bodde där. Om det var en soldat som stred till häst kallades det för ett

Pilen på kartan visar var det gamla ryttartorpet en gång låg.

ryttartorp, och det var ett sådant som en gång fanns i Ursvik.

Vid ett soldattorp fick bara en soldat med sin familj bo. Om Sverige hamnade i krig någonstans, vilket ofta var fallet under 1600- och 1700-talen, så var han tvungen att åka dit och kriga. Familjen fick då bo kvar på torpet men om han dog i kriget fick de flytta, för att ge plats åt en ny soldat och dennes familj.

Skrivet om ryttartorpet i Ursvik

När du tänker på en arkeolog så kanske du mest tänker på någon som gräver i marken och hittar gamla saker. Det är också alldeles rätt för det är precis vad arkeologer ofta gör! Men vi letar också i gamla arkiv och böcker efter uppgifter om det vi undersöker. För mer än tusen år sedan, på järnåldern och tidigare, fanns det ingen som skrev böcker eller brev i Sverige. Men lite senare, under medeltiden, blev det vanligare och från 1600- och 1700-talen finns mycket av det som skrevs bevarat. Därför har vi letat noga i arkiven efter uppgifter om ryttartorpet i Ursvik, och vet en del om vilka soldater som bodde på torpet och vad som hände med dem.

Den första ryttarsoldaten i Ursvik hette Lars Rahm och flyttade in när torpet var nybyggt, år 1691. Nio år senare, år 1700, bröt det så kallade "stora nordiska kriget" ut, där Sverige stred mot Danmark, Ryssland och Polen. Då var Lars tvungen att lämna sin familj hemma vid torpet och ge sig ut i kriget.

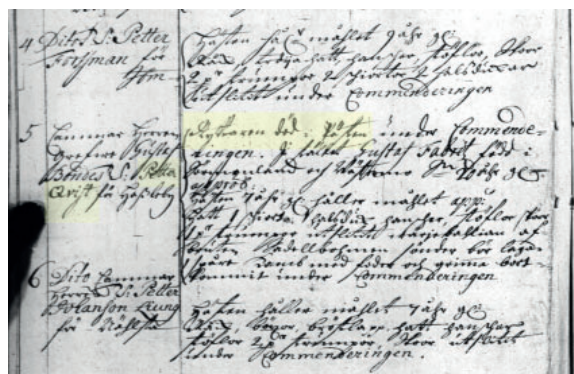
Lars begav sig, tillsammans med det regemente han tillhörde, mot en plats som heter Narva och som ligger i dagens Estland. Den 20 november år 1700 utspelades där ett stort slag och den svenska armén leddes av den dåvarande svenska kungen Karl XII (den tolfte). Kungen var ivrig att påbörja slaget och Lars regemente hann därför inte fram till Narva innan slaget var över. Det var kanske tur för Lars för även om den svenska armén lyckades besegra de ryska soldaterna var det många som dog.

När Lars var ute i kriget fick hans familj sköta allting hemma på torpet. Vi vet från arkiven att Lars fru hette Anna och att de hade en dotter som hette Malin. Eftersom det inte fanns några telefoner på 1700-talet, och ingen radio, TV eller dator heller, tog det ett tag innan de fick höra nyheter från kriget. På nyårsdagen år 1701, alltså ungefär en månad efter slaget vid Narva, vet vi att Anna och Malin deltog i gudstjänsten

i Spånga kyrka. Säkert fick dom lyssna till hur prästen tackade Gud för Sveriges seger. Kanske satt Anna och Malin och hoppades att Lars snart skulle få komma hem igen. När Sverige hade vunnit slaget vid Narva var det många som trodde att kriget snart skulle vara över, men så blev det inte – kriget bara fortsatte.

Efter att ha deltagit i många strider i det långa kriget dör Lars någon gång kring år 1709. Kanske dog han vid Poltava, som ligger i dagens Ukraina, där Sverige förlorade ett stort slag och där tusentals svenska soldater dog?

Vad som då hände med Anna och Malin har vi inte lyckats ta reda på, men antagligen fick de rätt snart flytta från torpet i Ursvik. Nya soldater behövde snabbt sättas in i kriget, så det var viktigt att en ny ryttare tog över. Den nya ryttarsoldaten som flyttade in hette Petter Qvist. Petter blev inte kvar länge på torpet. Han deltar också i kriget, bland annat i det blodiga slaget vid Helsingborg 1710. Kort därefter blir Petter sjuk och dör i en stor pestepidemi som härjade i Sverige under hösten detta år. Bara i Spånga socken, till vilket Ursvik hörde, uppges 110 personer ha dött av pesten.

I en gammal anteckning kan vi läsa att en av de som bodde på torpet i början av 1700-talet, Petter Qvist, dog i pesten.

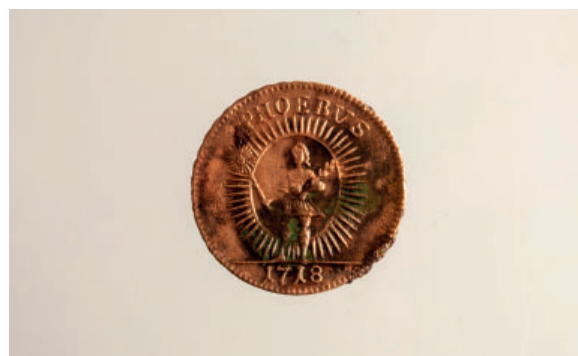
Nya ryttare kommer och går även efter Petter och kriget fortsätter i över tio år till, ända till år 1721. I slutet av kriget är Sverige väldigt fattigt och saknar pengar till vapen, mat och utrustning till sina soldater. Därför gör man speciella pengar, så kallade nödmynt, som var värda mycket mindre än vad det stod på dom. Ett sådant nödmynt hittades när vi under-

sökte torpet. Det låg tappat i det gamla trädgårdslandet utanför torpstugan. Det som är lite intressant är att vi nog vet vem som ägt myntet. Myntet gjordes år 1718 och gällde bara fram till år 1723. Sedan blev det nästan värdelöst. Den som var ryttare på torpet då hette Johan Wijkberg. Han tog över torpet 1717, när han var 24 år gammal, och var sedan kvar där som ryttarsoldat ända fram till 1740, då det gamla ryttartorpet revs.

Vad hittade vi?

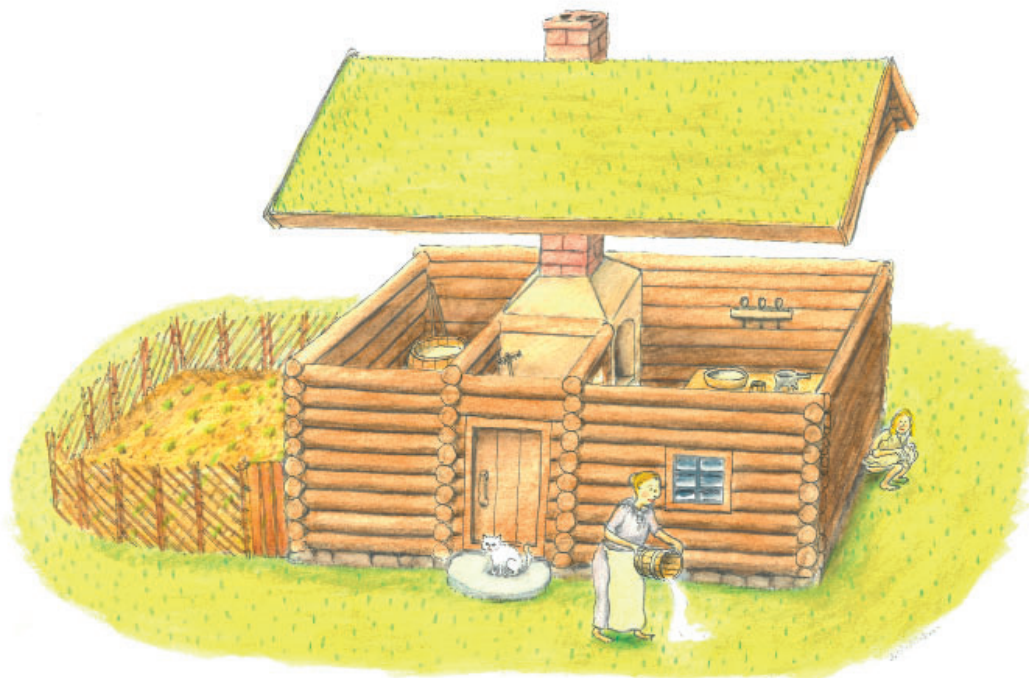
När vi arkeologer undersökte platsen där ryttartorpet en gång låg, beskrev, mätte och fotograferade vi allting mycket noggrant. De föremål som vi hittade tog vi om hand, liksom lämningar efter gamla matres-ter, frön från odlingar och mycket annat. Därför vet vi nu ganska väl hur torpet såg ut och vi vet också en del om vad de som bodde där åt och vilka saker de hade omkring sig.

Torpstugan var nästan nio meter lång och fem meter bred, byggd av trä och bestod av två rum – en så kallad

Ett så kallat nödmynt från 1718 funnet i ryttartorpets grund.

stuga som var husets kök, och en kammare där man sov. Nästan mitt i huset fanns spisen med en skorsten av tegel. Ingången till huset fanns på den ena långsidan, mittemot spisen och mellan de två rummen. Golvet var ett jordgolv, vilket kan låta konstigt men genom att blanda in lera i jorden som fick torra kunde ett sådant golv nästan bli lika hårt och slätt som betong. På taket låg halm, vass eller träspån som skyd-

Teckningen visar hur ryttartorpet såg ut i början av 1700-talet. Anna och Malin är ute på gårdsplanen. Kanske hade de en katt för att fånga råttor och möss? Illustration: Jonathan Lindström.

En tapp från en öltunna visar att det inte bara dracks vatten vid torpet.

dade mot regn och snö. På teckningen här nedanför kan du se hur vi tänker oss att torpet såg ut.

Matresterna från ryttartorpet bestod av bland annat ärtor och råg som kan antas ha odlats på torpets tillhörande åker. Vid torpet har också funnits ett litet trädgårdsland där man odlat palsternackor och något som heter sommargyllen, som kan användas som sallad. En annan växt vi hittade spår av var bolmört. Bolmört är giftigt, så den kan man inte äta, men däremot användes den förr som medicin mot många olika sjukdomar.

Så här såg det ut när arkeologerna undersökte torpplatsen.

Vid bland annat husets spis hittade vi benrester som visar att man också ätit nötkött (kor, oxe), griskött,

höns samt får eller getkött. På torpet kan man ha haft några egna höns och en tupp, och kanske också en get eller två. Nötköttet och grisköttet har man nog köpt eller fått någon annanstans ifrån. Något som däremot inte verkar ha förekommit på matbordet var fisk, eftersom vi inte hittade några fiskben.

Det man drack var nog mest vatten, men fyndet av en kran till en öltunna visar att man även druckit öl.

Efter ryttartorpet – ett torp till!

När vi genomförde den arkeologiska undersökningen hittade vi spåren efter inte bara efter ett hus utan två. Det visade sig nämligen att när ryttartorpet revs år 1740 så byggdes strax därefter ett nytt hus nästan på samma plats. Utifrån husets storlek och de föremål vi hittade så tror vi att även detta var ett torp, kanske en så kallad grindstuga till den större gården Stora Ursvik. De som bodde i grindstugan hade till uppgift att vakta en grind vid en väg så att inga tjuvar eller andra oönskade besökare kom och hälsade på. Vägen upp till Stora Ursvik, där grinden måste ha funnits, låg bara några meter från huset vi hittade.

Även i det här huset hittade vi matrester. Vi vet därför att de som bodde där också, precis som de i ryttartorpet, ätit nöt- och griskött samt får eller getkött. Dom har också ätit fågel, men kanske inte höns. Vi hittade också spår som visar att de ibland kryddat sin mat med enbär. En skillnad mot ryttartorpet är att de som bodde i detta torp även åt fisk, eftersom vi hittade ben av både abborre och sill i huset.

Precis som tidigare drack man nog mest vatten från en egen brunn, men ibland har man också druckit mineralvatten. Vi hittade flera flaskor från den här tiden som har innehållit just mineralvatten. Vi hittade också flera glasflaskor som säkert har innehållit öl, så det drack man också.

Ett väldigt speciellt föremål som vi hittade var en vigselring av koppar och guld. På ringens insida finns fyra bokstäver ingraverade som står för två namn, alltså initialer – de första bokstäverna i namnen på dom som var gifta. ”N.L” och ”A.B” står det. Men vilka var dom? En gissning kan vara Nils Larsson och Anna Karlsdotter? Eller kanske Nelim Lurman och Argona Bulfisk? Men det är som sagt bara gissningar. Vi vet inte heller varför någon har tappat eller slängt ringen här.

*Någon hade tappat eller slängt en vigselring på torpet.
Vem kan ha gjort det och varför?*

För mer än hundra år sedan, i början av 1900-talet, togs hela Järvaområdet och området kring Ursvik över av militären. Militären använde Järvaområdet som ett övningsområde. Vi tror att det lilla huset vid vägen också under en tid användes av militären. Fynd som vi hittade talar nämligen för att jättemånga personer då har ätit mat i huset. Kanske var det alltså ännu en gång soldater som åt sin lunch här, precis som på ryttartorpets tid.

Huset revs förmodligen för ungefär 100 år sedan, på 1920-talet. Kanske revs det för att det var gammalt och slitet? Efter det glömdes det bort, ända tills vi hittade resterna av det vid den arkeologiska undersökningen.

På den här teckningen ser du hur det yngre torpet såg ut kring år 1800. Illustration: Jonathan Lindström.

**STOCKHOLMS
LÄNS
MUSEUM**

ARKEOLOGI

